

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. ŻURAWIA 4 skr. pt. 24

00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04; 29-35-69
ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41

Telefon dyżurny: 21-34-34
Telex: 816-436

BS/115/9/89

O CZYM SIĘ MÓWIŁO POMIĘDZY
LIPCEM '88 A KWIETNIEM '89?

Komunikat z badań

Maj 1989 r.

W lipcu 1988 r. w sondażu "Co o tym myślisz?" jedno z pytań otwartych brzmiało¹: "O czym najczęściej mówi się teraz wśród Pana(i) znajomych, przyjaciół, kolegów z pracy? Jakie tematy są najczęściej przedmiotem rozmów, jakie najbardziej wszystkich interesują?"

Pytanie to powtórzyliśmy w sondażu zrealizowanym na przełomie lutego i marca oraz w kwietniowym, w styczniu¹⁹⁸⁹ natomiast pytaliśmy respondentów "O czym mówiło się przy wigilijnym stole?"².

Dysponujemy zatem trzema w pełni porównywalnymi rejestrami tematów zajmujących opinię publiczną oraz jednym częściowo porównywalnym. Pozwala to na prześledzenie zmienności tematów rozmów w czasie. Porównanie takie ma sens głównie ze względu na terminy, w których badani odpowiadali na przytoczone wyżej pytania:

sondaż 1 - 5-19 lipca¹⁹⁸⁸ - tuż przed i w trakcie wizyty M. Gorbaczowa;

sondaż 2 - 21-25 stycznia¹⁹⁸⁹ - okres po pierwszych radykalnych posunięciach rządu M. Rakowskiego, ale przed upowszechnieniem idei "okrągłego stołu";

sondaż 3 - 28 lutego - 2 marca¹⁹⁸⁹ - środkowa część obrad "okrągłego stołu",

sondaż 4 - 6-10 kwietnia¹⁹⁸⁹ - tuż po zakończeniu obrad "okrągłego stołu".

1. Obszary tematyczne

Na podstawie analizy odpowiedzi respondentów wydzielono dziewięć obszarów tematycznych:

1. Scena światowa: polityka międzynarodowa (bez udziału Polski i bez bezpośredniego związku z naszym krajem), wydarzenia, skandale, sensacje, odkrycia naukowe, dokonania kulturalne itp.

2. Świat-Polska: kontakty polityczne, wydarzenia polityczne w relacjach Polska - Zachód i Polska - inne kraje socjalistyczne, stosunki gospodarcze, kulturalne itp.

¹ Analizę odpowiedzi na to pytanie, wraz z płynącymi z niej wnioskami zawiera komunikat CBOS pt. "O czym się mówiło w 1988 roku". Styczeń 1989 r.

² Wszystkie cztery badania przeprowadzono na ogólnopolskiej próbie dorosłej ludności (1500 osób).

3. ZSRR: aktualne wydarzenia w ZSRR, polityka wewnętrzna i zewnętrzna M. Gorbaczowa, w tym również znaczenie tego, co dzieje się w ZSRR dla Polski i jej obywateli.

4. Kraj-scena polityczna: aktualne wydarzenia polityczne, oceny rządu (władz), opozycji, relacji władza-opozycja, polityki wewnętrznej władz, konkretnych posunięć rządu itp.

5. Kraj-gospodarka: oceny stanu gospodarki, kryzys, przejawy kryzysu w różnych dziedzinach, obciążenie długami zagranicznymi, inflacja, nierównowaga rynkowa itp.

6. Reforma gospodarcza: konieczność reform i zmian, oceny reformy w ogóle lub poszczególnych posunięć dokonywanych pod tym hasłem, związane z tym oceny władz, ich kompetencji, trafności posunięć itp.

7. Społeczeństwo a sytuacja gospodarcza: konsekwencje kryzysu gospodarczego ponoszone przez pojedynczych ludzi oraz społeczeństwo w całości - wysokie ceny, braki w zaopatrzeniu, wszelkie trudności życia codziennego.

8. Społeczna adaptacja do warunków: sposoby radzenia sobie z trudnościami (głównie finansowymi) - gdzie co kupić, jak zarobić, jak wyjechać za granicę, gdzie wyjechać, by zarobić, inne sposoby polepszenia własnej sytuacji materialnej lub zabezpieczenia się (indywidualnego) przed jej pogorszeniem.

9. Tematy osobiste, rodzinne i typowo towarzyskie: rodzina, praca, szkoła, rozrywki, hobby, zainteresowania kulturalne, książki itp.

Popularność poszczególnych obszarów tematycznych w okresie od lipca '88 do kwietnia '89 przedstawiono w tabeli 1.

Cztery obszary tematyczne: "Scena światowa", "Świat-Polska", "ZSRR" oraz "Reforma gospodarcza", jako budzące minimalne zainteresowanie opinii publicznej, zostały w dalszych rozważaniach pominięte. Na marginesie warto może zauważyć, że jeśli jako miary odległości od powszechnych zainteresowań użyjemy odsetka ludzi rozmawiających na dany temat lub słuchających rozmów innych ludzi, to "Reforma gospodarcza" była i jest obszarem bliższym tym, które dotyczą świata niż kraju. Co więcej, odsetek dostrzegających ten temat w potocznych rozmowach niewiele jest niższy dziś, kiedy ha-

Tabela 1

w procentach

Obszary tematyczne	Respondenci według terminów badań			
	lipiec '88	styczeń '89	luty/ma- rzec '89	kwiecień '89
Scena światowa	0,8	1,7	0,7	0,5
Świat-Polska	1,6	0,6	0,4	0,7
ZSRR	2,5	0,2	0,4	0,9
Kraj-scena polityczna	8,7	18,1	49,4	36,9
Kraj-gospodarka	15,4	19,7	37,1	31,9
Refoma gospodarcza	3,2	0,7	2,3	1,4
Społeczeństwo a sytuacja gospodarcza	33,9	35,3	44,8	46,1
Społeczna adaptacja do warunków	15,7	5,0	5,8	9,9
Tematy osobiste i rodzinne	18,1	48,9	8,1	6,9

sło "reforma" praktycznie zniknęło ze środków masowego przekazu, niż dziewięć miesięcy temu, kiedy prawie każdy publicznie występujący uważał za stosowne wypowiedzieć przynajmniej parę zdań w tej kwestii. Oznacza to, że opinia publiczna wykazała zdumiewającą odporność na reklamę zarówno samego hasła, jak i opatrzonych nim konkretnych posunięć.

Obszar nazwany "Tematy osobiste i rodzinne" można uznać za rodzaj miary, za poziom odniesienia przy orzekaniu o popularności pozostałych na zasadzie, że konkretny temat czy obszar tematyczny jest tym ważniejszy, im bardziej w rozmowach prywatnych przeważa nad tematami stricte osobistymi i towarzyskimi.

Zauważmy, że - poza okresem świąt, którego wyjątkowość jest zrozumiała - w czasie tych dziewięciu miesięcy radykalnie zmniejszył się nie tylko udział tematów osobistych i rodzinnych w ich ogólnej liczbie, ale również zmniejszyła się ich bezwzględna liczba. Można przypuszczać, że sprawy publiczne: polityka, sytuacja gospodarcza i związane z nią położenie ludności stały się dominującymi tematami rozmów przeciętnych Polaków. Ponieważ nie dysponujemy materiałem systematycznym (badania nie były realizowane w stałych odstępach czasu), nie możemy orzekać, czy mamy tu do czynienia z kulminacyjnym punktem pewnego procesu, czy też z jednorazowym, incydentalnym zachwianiem proporcji, wywołanym szczególnie spiętrzeniem znaczących wydarzeń.

2. Najpopularniejsze tematy rozmów

Lipiec '88

1. Ceny (jako dolegliwość) - ich wysokość, nieadekwatność do zarobków - 20,9% (wskazań)
2. Jak zarobić, na czym zarobić, jak znaleźć lepiej płatną pracę, czyli skąd wziąć pieniądze - 15,8%
3. Zaopatrzenie, braki, kolejki - 13,3%
4. Kryzys, zły stan gospodarki, upadek gospodarczy kraju - 12,9%
5. Wszelkie trudności życia codziennego (związane z kryzysem, brakami w zaopatrzeniu itp. - 11,8%
6. Zła sytuacja większości społeczeństwa, niska stopa życiowa - 11,5%
7. Polityka (ogólnie) - 9,4%
8. Inflacja jako zjawisko, stały wzrost cen, nierównowaga rynkowa - 9,2%
9. Jak wyjechać za granicę (żeby zarobić lub na stałe), dokąd można wyjechać i w jaki sposób, co wywieźć, co przywieźć, gdzie sprzedać i za ile - 9,2%
10. Praca, szkoła i codzienne sprawy z tym związane - 9,1%

Styczeń '89

1. Rodzina i sprawy osobiste - 41,7%
2. Ceny, ich wysokość, nieadekwatność do zarobków - 12,9%
3. Kryzys, zły stan gospodarki, upadek gospodarczy kraju - 12,1%
4. Polityka (ogólnie) - 12,4%
5. Zaopatrzenie, braki w sklepach, kolejki - 10,3%
6. Wszelkie trudności życia codziennego - 9,5%
7. Przyszłość (ogólnie) - 7,5%
8. Zła sytuacja materialna większości społeczeństwa, niska stopa życiowa - 5,8%
9. Inflacja jako zjawisko - 6,5%
10. Kryzys a społeczeństwo (wypowiedzi ogólne) - 3,2%

Luty-marzec 89

1. Obrady przy "okrągłym stole" - 35,5%
2. Ceny, ich wysokość, nieadekwatność do zarobków - 24,6%
3. Inflacja jako zjawisko - 21,6%
4. Opozycja (jako zjawisko lub grupa), jej posunięcia, dążenia - 20,5%
5. Zaopatrzenie, braki w sklepach, kolejki - 13,3%
6. Własne pieniądze - jak długo można pracować za takie pieniądze? Kiedy będą podwyżki płac i jakie? Płace, ich wysokość w porównaniu z płacami innych grup zawodowych - 12,4%
7. Strajki i nierówności płacowe jako ich powód - 11,8%
8. Kryzys, zły stan gospodarki, upadek gospodarczy kraju - 10,3%
9. Zła sytuacja materialna większości społeczeństwa, niska stopa życiowa - 7,3%
10. Polityka (ogólnie) - 7,1%

Kwiecień 89

1. Ceny, ich wysokość, nieadekwatność do zarobków - 24,0%
2. Inflacja jako zjawisko - 17,6%
3. Obrady przy "okrągłym stole" - 17,5%
4. Zaopatrzenie, braki w sklepach, kolejki - 14,0%
5. Zła sytuacja materialna większości społeczeństwa, niska stopa życiowa - 10,9%
6. Przejawy kryzysu w rolnictwie, produkcja rolna - jej wielkość i opłacalność - 7,7%
7. Kryzys, zły stan gospodarki, upadek gospodarczy kraju - 6,4%
8. "Co dalej po <<okrągłym stole>>?" - 6,2%
9. Własne pieniądze - jak długo można jeszcze pracować za takie pieniądze? Kiedy będą podwyżki i jakie? Płace, ich wysokość w porównaniu z płacami innych grup zawodowych - 5,8%
10. Jak zarobić, na czym zarobić, jak znaleźć lepiej płatną pracę, skąd wziąć pieniądze - 5,6%

Zestawienia podają po dziesięć najpopularniejszych tematów rozmów, wybranych spośród około sześćdziesięciu wspólnych dla wszystkich czterech sondaży. Trzy z najpopularniejszych zwróciły naszą uwagę, ponieważ nie powtarzały się we wszystkich badaniach. Temat "Przyszłość (ogólnie)" pojawił się tylko raz jako odpowiedź na pytanie: "O czym mówiło się przy wigilijnym stole" - co wydaje się naturalne ze względu na czas przeprowadzenia badania (styczeń). Pozostałe dwa - "Strajki i nierówności płacowe jako ich powód" oraz "Własne pieniądze - jak długo jeszcze można pracować za takie pieniądze? Kiedy będą podwyżki płac i jakie? Płace, ich wysokość w porównaniu z płacami innych grup zawodowych", pojawiły się dopiero w czasie obrad "okrągłego stołu" i jakby zamiast popularnego wcześniej tematu "Jak zarobić, na czym zarobić, jak znaleźć lepiej płatną pracę...". Współzależność pomiędzy popularnością tych trzech tematów będących dwiema stronami tego samego zagadnienia - jak poradzić sobie z dolegliwościami wywołanymi trudną sytuacją gospodarczą - przedstawia następujące zestawienie:

<u>Tematy</u>	<u>lipiec 88</u>	<u>styczeń 89</u>	<u>luty/marzec 89</u>	<u>kwiecień 89</u>
"Jak zarobić..."	15,8	1,4	2,2	5,6
"Strajki..."	0,0	0,0	11,8	1,4
"Własne pieniądze..."	0,0	0,0	12,4	5,8

Przypomnijmy, pierwszy sondaż zrealizowano w dniach 5-19 lipca 88. W maju trwały strajki w Hucie im. Lenina w Krakowie, w Hucie "Stalowa Wola" w Stoczni Gdańskiej i w przedsiębiorstwie komunikacji miejskiej w Bydgoszczy. Była to fala strajków o zasięgu znacznie mniejszym niż tegoroczna, jednak wyraźnie odnotowana przez środki masowego przekazu. Mimo to opinia publiczna przeszła nad nimi do porządku dziennego, nie stały się one tematem prywatnych rozmów. Strajki z lutego i marca br. zostały zauważone. Co więcej, zostały skojarzone z własną sytuacją płacową badanych. Jednocześnie stracił na popularności temat "Jak zarobić, na czym zarobić, jak znaleźć lepiej płatną pracę". Spadł z drugiego miejsca na liście najpopularniejszych tematów z lipca 88 poza pierwszą dziesiątkę na przełomie lutego i marca 89, by powrócić na dziesiąte miejsce w kwietniu br.

Jeśli uwzględnimy fakt, że stałym tłem tych wahań była duża popularność takich tematów, jak: "Ceny (jako dolegliwość)," "Kryzys, upadek gospodarczy kraju", "Zaopatrzenie, braki w sklepach, kolejki", "Inflacja jako zjawisko", to wypada nam stwierdzić, iż mieliśmy lub mamy nadal do czynienia ze znamienym zjawiskiem dość radykalnego zwrotu w publicznej mentalności lub nawet świadomości społecznej, zwrotu polegającego na odejściu od myślenia o zabezpieczeniu się przed skutkami kryzysu w kategoriach indywidualnych (osobistej zaradności) do myślenia w kategoriach grupy zawodowej, warstwy społecznej lub klasy. Nie sposób w tej chwili rozstrzygnąć, czy i na ile jest to zmiana trwała, jeśli jednak okazałaby się być taką, może to zapowiadać zmianę w kierunkach społecznej aktywności - odejście od indywidualnej formy zabiegania o własne interesy na rzecz zbiorowych form walki o polepszenie sytuacji materialnej. Jest to tym bardziej prawdopodobne, że praktycznie cała opinia publiczna zogniskowana jest na problemach związanych z sytuacją materialną. Ostatnia, kwietniowa lista najpopularniejszych tematów jest pod tym względem najbardziej wyrazista. Nawet zakończone niedawno obrady "okrągłego stołu" zostały przytłumione przez temat "Ceny, ich wielkość, nieadekwatność do zarobków". W pierwszej dekadzie kwietnia '89 absorbowwały opinię publiczną praktycznie trzy sprawy - wszelkie aspekty kryzysu gospodarczego z wysuniętymi na plan pierwszy konsekwencjami ponoszonymi przez przeciętnego człowieka, "okrągły stół" i jego następstwa oraz sposoby radzenia sobie z trudnościami wywołanymi przez kryzys, przy lekkiej przewadze form zbiorowych nad indywidualnymi.

3. "Okrągły stół" jako wydarzenie - polityka w publicznej opinii

Pierwszy z realizowanych sondaży poprzedziły znaczące wydarzenia polityczne w kraju: wybory do rad narodowych, strajki, Sejm uchwalił nadzwyczajne uprawnienia dla rządu, VII Plenum KC PZPR nt. polityki kadrowej i - co było wydarzeniem najgłośniejszym - wizyta I sekretarza KC KPZR M. Gorbaczowa. Termin tej wizyty prawie dokładnie pokrywał się z terminem realizacji badania. Większość odpowiadających na pytanie: "O czym się ostatnio mówi...?" czyniła to na trzy dni przed wizytą Gorbaczowa lub w jej trakcie.

Tymczasem odpowiedzi sklasyfikowane jako "Aktualne wydarzenia polityczne" (wymienione z nazwy lub scharakteryzowane w sposób pozwalający na ich jednoznaczną identyfikację) udzieliło zaledwie 2,0% respondentów. "Okrągły stół" został odnotowany w odpowiedziach 35,5% badanych. Zestawienie tych dwu odsetków (35,5 do 2,0) pokazuje, że zainteresowanie rozmowami przy "okrągłym stole" było ponad 17-krotnie większe. Nie dysponujemy żadnymi wynikami, które można by odnieść do innych wydarzeń politycznych. Jeśli jednak uznać wizytę M. Gorbaczowa, ze względu na stopień rozpropagowania, ilość czasu i środki poświęcone tej sprawie przez telewizję, radio i prasę, za jedno z najbardziej spektakularnych wydarzeń politycznych kraju ostatnich lat, to "okrągły stół" był dla opinii publicznej wydarzeniem nieporównywalnie od niej istotniejszym i godniejszym uwagi.

Widoczny wyraźnie - przedstawiony w pierwszej części komunikatu - wzrost udziału tematów politycznych w prywatnych rozmowach, a zatem wzrost autentycznego zainteresowania krajową sceną polityczną łączy się niewątpliwie z obradami "okrągłego stołu". Przyjrzyjmy się wzajemnym konfiguracjom popularności tematów składających się na obszar problemowy zatytułowany "Kraj-scena polityczna" (tab. 2).

Tabela 2

w procentach

Tematy szczegółowe	Respondenci według terminów badań			
	lipiec '88	styczeń '89	luty/marzec '89	kwiecień '89
Polityka (ogólnie)	8,4	12,4	7,1	3,7
System polityczny państwa, system władzy, zasady tego systemu (opisowo)	0,5	0,9	0,8	1,9
Oceny systemu politycznego i zasad systemu władzy	0,7	0,0	0,3	1,1
Opozycja (jako zjawisko lub grupa), jej posunięcia, dążenia	0,1	0,4	20,5	2,7
Kontakty, gra, przetargi na linii władza-opozycja. Układ sił pomiędzy nimi i perspektywy jego ewolucji	0,1	0,5	5,5	11,4 ^{a)}
Aktualne (ostatnie), wymienione z nazwy lub scharakteryzowane w sposób pozwalający na ich jednoznaczną identyfikację, wydarzenia polityczne	2,0	0,8	35,5	17,5
Rząd (władza), oceny rządu i konkretnych jego posunięć, oceny polityki wewnętrznej itp.	2,3	2,3	2,1	2,0
Inne tematy dotyczące sfery politycznej	1,5	1,1	2,9	2,1

a) W tej grupie tematycznej znalazły się m.in. dwa tematy szczegółowe: "Co dalej po <<okrągłym stole?>>" (0,2%) oraz "Przyszłe wybory" (2,1%) jako ewidentnie związane ze sprawą kontaktów na linii: władza-opozycja.

"Aktualne wydarzenia" to w wypadku dwóch ostatnich sondaży wyłącznie obrady przy "okrągłym stole". W niespełna dwa tygodnie po ich zakończeniu zainteresowanie tym wydarzeniem wyraźnie osłabło (z 35,5 do 17,5% wskazań), jeśli za miarę tego zainteresowania przyjmując częstość pojawiania się tego tematu w prywatnych rozmowach. Nie oznacza to jednak spadku zainteresowania polityką w ogóle, ponieważ jednocześnie wyraźnie wzrosła popularność tematu - "Kontakty, gra, przetargi na linii władza-opozycja. Układ sił między nimi oraz perspektywy jego ewolucji". Rozmowy przy "okrągłym stole" uaktywniły zatem zainteresowania polityczne społeczeństwa w sposób raczej trwały, z tym że obecnie nie rozmawia się o polityce ogólnie, lecz o konkretnych wydarzeniach, osadzonych w kontekście układu sił władza-opozycja.

Trzeba podkreślić, że żaden z elementów tego układu nie jest sam w sobie obiektem znaczniejszego zainteresowania. Spektakularne pojawienie się opozycji jako przedmiotu codziennych rozmów (skok z 0,1 i 0,4% przed obradami "okrągłego stołu" do 20,5% w ich trakcie) było raczej reakcją na niecodziennosc tego wydarzenia niż trwałym zainteresowaniem, ponieważ tuż po podpisaniu końcowych dokumentów i zajęciu przez opozycję stałego miejsca na arenie politycznej spadło ono znacznie (2,7%).

Warto jednak mieć na uwadze fakt, że - mimo znacznego wzrostu zainteresowania krajową sceną polityczną - problematyka związana z kryzysem ekonomicznym nadal dominuje jako temat prywatnych rozmów, a jej bezwzględny wymiar w czasie tych dziewięciu miesięcy nawet wzrósł: w obrębie dolegliwości, jakie kryzys niesie ze sobą dla przeciętnych ludzi z 33,9% w lipcu '88 do 46,1% w kwietniu '89, a w obrębie dostrzeganych i komentowanych przejawów kryzysu w gospodarce odpowiednio z 15,4% do 31,9%. Obydwa wątki - polityczny i ekonomiczny - występują równolegle. Wzrost zainteresowania polityką bynajmniej nie odbył się kosztem zainteresowania problematyką ekonomiczną. "Okrągły stół", jego ustalenia, pojawienie się opozycji na arenie politycznej, przyszła próba sił podczas wyborów i wszystkie inne sprawy związane z tymi wydarzeniami ani na chwilę nie odwróciły uwagi społeczeństwa od cen, poziomu życia, niedostatecznego zaopatrzenia i wszelkich innych przejawów kryzysu oraz dolegliwości, które on za sobą pociąga.